

KOVÁCS BENCE ZSOLT

Kelet-Közép-Európa mint jogtörténeti tér

Sáry Pál (szerk.): *Lectures on East Central European Legal History*, Central European Academic Publishing, Miskolc, 2022, 304 oldal.¹

2022 nyarán jelent meg a Central European Academic (CEA) Publishing Könyvkiadó gondozásában az angol nyelvű, *Lectures on East Central European Legal History (Kelet-közép-európai jogtörténeti előadások)* címet viselő tanulmánykötet. A Sáry Pál által szerkesztett könyv tíz, Kelet-Közép-Európa különböző országaiból származó egyetemi oktató által írt tanulmányt sorakoztat fel, amelyek a régió jogtörténetének egy-egy aspektusát veszik górcső alá. A kötet egy nagyobb horderejű sorozat részét képezi, mivel betagozódik a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet közreműködésével megalapított Jogi tanulmányok Közép-Európáról (*Legal Studies on Central Europe*) könyvsorozatba, amelynek kimondott célja az angol nyelvű, a régió jogi partikularitásaival foglalkozó, komparatív szemléletű művek megjelentetése.²

A nemzetközi együttműködés gyümölcseként napvilágot látott tanulmányok kisebb átfedésekkel – a tárgyalt témától függően – kvázi-kronologikus sorrendben váltják egymást. A kötet tanulmányai az írások tartalmának megértését korhű térképekkel is elősegítik. A könyv végén a XIX–XX. században beállt kelet-közép-európai államháttár-változásokat ábrázoló térképek is szerepelnek, természetesen egy, a települések nevét különböző nyelveken tartalmazó függelékkel. Ez nagyban elősegíti az olvasóközönség számára a korabeli politikai konjunktúra által felszabdalt régió és az ebből elkerülhetetlenül következő konfliktusok történetének megértését.

A szerkesztő a könyv előszavában többek között azzal indokolja a kötet relevanciáját, hogy ez is egy szembeszállási kísérlet azzal a XX. század második felében jelentkező általános tendenciával, amely a jogtörténet oktatását és szerepét az egyetemeken háttérbe szorította. Ezen túlmenően egyfajta ellensúlyt kíván képezni az 1990-es évektől Európára jellemző, pusztán a piaci igények kielégítésére szolgáló, ezek minimumelvárásainak megfelelő és mindössze gyakorlati tudást kínáló képzéssel szemben.³

Felmerül ezzel a kérdés: egyáltalán betölt-e a jogtörténet bármilyen, a jelen valóságában hasznosítható, gyakorlati szerepet, vagy művelése csupán *l'art pour l'art* jelleggel bír? A szerkesztő véleménye szerint a hatályos jog elszigetelt tanulmányozása nélkülözi a szükséges mélységet; a jogtörténet ismerete elengedhetetlen feltétele a fennálló

1 A mű letölthető a <http://doi.org/10.54171/2022.ps.loecelh> webcímről.

2 SÁRY Pál (szerk.): *Lectures on East Central European Legal History*, Central European Academic Publishing, Miskolc, 2022, 4.

3 *Uo.*, 12.

jogrendszer igazi megértésének. Ez a jelenben létező jogintézményeket nemcsak megalapozza, hanem azoknak történelmi perspektívát is ad. Továbbá a jogtörténet a jog változásainak a tudománya is: a jog és a társadalmi jelenségek közötti folyamatos kölcsönhatásokat vizsgálja. Éppen ezért a jogtörténet nem csupán a múlt jogintézményeinek megértését szolgáló tudományos diszciplína, elsősorban a jelen megismerésének pótolhatatlan eszköze.

A komparatív – különböző államok és régiók jogtörténetének összevetéséből álló – szemlélet nem számít új keletűnek ebben a tudományágban. Ugyanakkor az ilyen irányú kutatások eddig főleg Nyugat-Európa országaira korlátozódtak. A könyv egyik – és talán legfontosabb – újdonsága éppen az, hogy kiterjeszti a vizsgálódási kört Kelet-Közép-Európára, különálló jogtörténeti térként tekintve erre a régióra.

A tanulmánygyűjtemény, véleményem szerint, alkalmazza azt az összehasonlító módszert, amellyel az eddig egymáshoz nem társított, földrajzilag közel elhelyezkedő, mégis a másik iránt csekély érdeklődést mutató kelet-közép-európai országokat – melyek mégis oly sok szállal kötődnek egymáshoz – kapcsol össze. A tanulmányok kivétel nélkül rámutatnak arra, hogy több dolog fűzi össze az ezekben az országokban lakó kis nemzeteket, mint azt akár maguk is belátnák.

A továbbiakban kitérek az egyes tanulmányokra, valamint az általuk felvázolt témákra és összefüggésekre.

A kötetben szereplő első tanulmány azt vizsgálja, hogy miként tett szert a római magánjog a Magyar Királyságban, majd az ebből keletkező utódállamokban másodlagos jogforrás jellegre. A szerző szerint a *Tripartitum* – mint szokásjoggyűjtemény – csak részben akadályozta meg a *ius commune* főleg bírósági úton történő recepcióját, mert a Zsámbéki János által összeállított *Corpus Iuris Hungarici*be belefoglalásra került már a justinianusi *Digesta*.⁴ Ez a megkésett első magyar polgári jogi kodifikációig igazi jogforrásszerpepet élvezett a királyság egész területén. Érdekességgént emeli ki a szerző azt a tényt, mely szerint Horvátországban – utódállam lévén – 1991 után (elismerve az 1941 előtt hatályos szabályok jogforrásjellegét) az előbb említett *Corpus Iuris Hungarici* még mindig másodlagos jogforrásnak számít.⁵ Marko Petrak végső kérdésfelvetését, hogy vajon mennyire lehet a latin maximákba foglalt római *ius commune* az Európai Unió belüli jogharmonizáció vagy egy egységes közösségi magánjog megalkotásának a motorja,⁶ a jövő fogja megválaszolni.

Európa térképén délebbre vándorolva, de nem hagyva el a tág értelemben vett kelet-közép-európai régiót, a következő tanulmány a bizánci jognak erre a területre gyakorolt hatását vizsgálja. Srđan Šarkić végigkalauzolja az olvasót a legfőbb bizánci világi és egyházi jogforrások kialakulásán (datálva ezeket és elmagyarázva létrejöttük körülményeit), ezeknek az írott normáknak a szláv népségek általi, sokszor szóról szóra történő recepcióján (ez a folyamat a szerb Dusán István despota kodifikációjában csúcspodott ki),⁷ majd végül azon az érdekes folyamaton keresztül, amelyben a dunai fejedelemségek először közvetett csatornán (szerb úton), idővel pedig a fanarióta uralkodók révén

4 *Uo.*, 26., 29.

5 *Uo.*, 31.

6 *Uo.*, 34.

7 *Uo.*, 51–53.

átvették e normák alkalmazását.⁸ Ezt egészíti ki a szerző egy, a bizánci jogfelfogásról szóló fejezettel, amely érthetővé teszi a kontinentális jogrendszerekhez szokott olvasó számára a bizánci jog sajátos értelmezési és alkalmazási aspektusait.

A középkori Európára jellemző jogi partikularizmust – az egyházi jog és a világi jogrendszerek sokaságának párhuzamos létezését – legekleatásabban Balogh Elemér vázolja fel a közép-európai egyházi igazságszolgáltatási rendszerről szóló tanulmányában. Véleménye szerint Kelet-Közép-Európa csupán egy modern fogalom, amelyet nem lehet egyszerűen rávetíteni a középkorra. A jogrendszerbeli és politikai téren érzékelt Nyugat–Kelet tipológiát és dichotómiát modern eredetűnek tartja,⁹ ugyanis a középkorban az egyházi bíraskodásnak két modellje volt, egy északi (ahol az *officialis* intézménye dominált) és egy déli (amelyben a *vicarius* intézménye töltött be meghatározó szerepet). Érdekes módon a Magyar Királyság a déli modellt vette át, ezzel mutatva a lehetséges szembenállását és távolságtartását a nyugati német államoktól.¹⁰ A tanulmány összefüggésben áll Marko Petrak írásával abban az értelemben, hogy itt is tárgyalásra kerül a római jog recepciója a Magyar Királyságban (ugyanis az egyházi bíróságok által alkalmazott kánonjog római jogi eredetű). A mű bővebb szövegrészt szentel annak, hogy megmagyarázza, a salzburgi főegyházmegegyében (az akkori Bajorországban) hogyan alakult ki az egyházi bíraskodás, kitekintést nyújtva többek között arra is, hogy milyen missziós és prozelitizmus felé hajó szándékkal rendelkezett az érsekség, illetve milyen szerep jutott neki az investitúraharcban.¹¹ Bemutatásra kerül a bajor mellett a lengyelországi és magyarországi egyházi bíraskodási rendszer kialakulása és sajátos jellege is, egyúttal megmagyarázva az egyházi bíróságok hierarchiáját, illetékességét, *privilegium foriját* bizonyos ügyekben, de még a perben részt vevő hivatalnokok szerepét is, egyszóval az olvasó megismerheti az egyházi bíraskodás mibenlétét.

A következő, kimondottan a *Tripartitum*ról szóló tanulmány is együtt olvasandó az első szöveggel, Marko Petrak tanulmányával. Vojtech Vladár a régió szokásjogi gyűjteményeit tanulmányozza. Bár kiemeli a szokásjog primőr jellegét az írott (pozitív) joggal szemben, kihangsúlyozza a kettő együttélését szinte a XIX. század közepéig a Magyar Királyságban (a megkésettseget több dolognak tudja be).¹² Kimondottan nagy teret szentel a *Hármaskönyv* előzményeinek ismertetésére, hogy ezzel rávilágítson létrejöttének korabeli szükségességére (*raison d'être*), a törvénykönyv tartalmának elemzésére, ki nem hirdetésének és mégis későbbi hatályának magyarázatára. Werbőczy személyéről is hosszasan értekezik, kiemelve politikusi jellemét, aki a gyűjtemény királyi kihirdetésének hiányában saját költségén nyomtatja azt ki, és terjeszti a királyság területén.¹³ Kimondottan érdekes a *Tripartitum* forrásairól és a benne felfedezhető külföldi hatásokról szóló rész, kiemelve azt, hogy Werbőczy nemcsak *de lege lata* kodifikációt végzett, hanem

8 *Uo.*, 53–54.

9 *Uo.*, 65. Véleményem szerint a magyar politikai gondolkodásban Bibó István tette népszerűvé az akkor új keletű Kelet-Közép-Európa elnevezést *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című művével.

10 *Uo.*, 68.

11 *Uo.*, 79.

12 *Uo.*, 101–102.

13 *Uo.*, 106.

személyes jogi nézeteit is beleírta a műbe, így személye nagyban rányomta a bélyegét a törvénykönyv jellegére.¹⁴

A középkori és kora újkori jogi partikularizmus helyi sajátosságai feltételezik, mint az előbb említettük, a világi, egymással párhuzamos jogrendszerek sokaságának létét is. Ezek között a világi jogrendszerek között szerepeltek egykoron a városok különálló szabályozásai. A könyv ötödik, Jakub Razim és Lenka Šmidová Malárová által írt fejezete éppen ezekkel foglalkozik, leszűkítve a vizsgálódási kört a kelet-közép-európai régió néhány jelentős városának jogára. Az olvasó megismerkedhet az egykori városok kialakulásának történetével, a helyi jogalkotásért és ítélkezésért felelős szervekkel, a municipális jog sajátosságaival és irataival olyan városok példáján keresztül, mint Brno, Buda, Bécs és Kulm. Érdekességnek számít az, hogy a régióban a legtöbb városi jogot a polgárosodott német telepések (*hospes*) által külföldről hozott jogszokások befolyásolták a leginkább (főleg az „anyaváros” jogrendszere). Általánosan elmondható, hogy ezeket a szabályokat a királyok később megerősítették, városi privilégiumként kihirdették.

Miroslav Lysý a régió államai közötti folytonos változásban levő politikai és jogi kapcsolatokat ismerteti, hangsúlyt fektetve az érintett országok közötti együttműködésre. A kezdeti, még széttagoltabb viszonyokkal jellemezhető időkben a királyságok között a fő köteléket a dinasztikus kapcsolatok jelentették. A szerző bemutatja a geneológiailag összekapcsolt uralkodói házak váltakozását a nemzetközi porondon, kezdve a horvát–magyar perszonáluniótól az Osztrák–Magyar Monarchiában megvalósuló reálunióval bezárólag. Ezután a háborúk sújtotta térség nemzetközi és egymás közötti kapcsolataival folytatódik a tanulmány, kitérve a szovjet típusú diktatúrák kiépülésére a keleti blokk államaiban, majd a rendszerváltás utáni paradigmaváltásra, amely a régió országainak páneurópai integrációját és ezzel együtt egymáshoz való természetes közeledését hozta magával.

Veress Emődnek két tanulmánya is szerepel a kötetben. Az elsőt a kelet-európai térségben honos magánjogi kodifikációk – szám szerint öt – hullámának szenteli (kezdve a XIX. századdal, a jelennel bezárólag), ezt új, komparatív szempontból is megközelítve. A szerző különös figyelmet szentel annak, hogy a kodifikátorok munkáját milyen nyugati minta határozta meg a különböző államokban, és hogy ezek mennyire követték az etalon által lefektetett modellt. A második tanulmány a szovjet mintára történő államosítás, kollektivizálás és reprivatizáció kérdéskörét vizsgálja Kelet-Közép-Európában, különös figyelmet fordítva a Romániában lejátszódott folyamatoknak.

A kötet nyolcadik tanulmánya a régió államainak közjogáról szól a szovjet típusú diktatúrák ideje alatt, főleg, ami a büntetőjog különböző aspektusait illeti. Ewa Kozerska és Tomasz Scheffler arra keresi a választ, hogy a büntetőjog hogyan formálódott az az eszközözzé, amely az autokrata rezsim hatalomban való megtartását volt hivatott szavatolni. A tanulmány egy diktatúra jogrendszerének tökéletes láttelejét is nyújtja, mivel a totális állam represszióra alkalmas, szinte teljes jogi eszköztárát is felsorakoztatja. Érdekesség az, hogy a szerzők Magyarország, Románia és Lengyelország mellett az immár a keleti blokkhoz tartozó Német Demokrata Köztársaság büntetőjogára is kitérnek.

14 Uo.

A könyvben szereplő utolsó tanulmány Halász Iván munkája, amely a nemzeti és etnikai kisebbségek jogi helyzetéről szól Kelet-Közép-Európában. A régió történetének elengedhetetlen részét képzik az ilyen közösségek, ugyanis itt az országhatárok konszolidációja nem történt meg még a nemzeti eszmék felébredése előtt, így ez a terület kevésbé homogénnek nevezhető a mai napig. A tanulmány pontosan a nemzeti identitás első megnyilvánulása (a nagy francia forradalom) pillanatától kezdi a kérdés tárgyalását, végigkísérve az olvasót az erre rákövetkező nemzetállamok korán, mintegy 300 évet felölelve, egészen 1989-ig. Kitér a régió országainak különböző – nagyrészt sikertelen – kísérletei sokaságára, amelyek a kisebbségek integrációját célozták, de a több esetben sikeres asszimilációs próbálkozásokra is.

A bemutatott kötetet több szempontból is hasznosnak látom. Elsősorban a mű, úgy vélem, mérsékelni képes az egyetemek elméleti, akadémikus múltjának ellentmondó, sőt ezzel szembeforduló ahistorikus hozzáállásának káros voltát. Másodsorban pedig, Kelet-Közép-Európa – komparatív szempontból eddig negligált – jogtörténeti térként való megközelítése új eredményekre vezethet a kutatások terén. Ilyen irányú kutatásokat indokol már csak az az egyedi társadalmi szerkezet is, amely a régióra jellemző, ugyanis a legutóbbi korok történelme együvé fűzte, sorsközösséggé kovácsolta (nemcsak a földrajzi közelségnek betudhatóan) ezt a teret. Ezekben a kutatásokban az angol nyelvnek kulcsfontosságú szerep jut, mivel közvetítő nyelv szerepét látja el: nem csupán a kutatók együttműködését, de a keletkezett munkák nemzetközi nagyközönség elé tárását is megkönnyíti. Segít Kelet-Közép-Európa helyét kijelölni a régió közös múltjának figyelembevételével a jelenleg kiépülő multipoláris világban, kiemelve az egyértelmű és addig nem igazán vizsgált összefüggéseket a különböző államok között. Egyetértek a szerkesztővel abban, hogy a könyv legfőképpen doktoranduszoknak, kutatóknak és joghallgatóknak íródott,¹⁵ de véleményem szerint bizonyos tanulmányok (interdiszciplináris voltak miatt) igényt tarthatnak a szélesebb közönség figyelmére is.

15 *Uo.*, 11.